

Dimitrie Gustira emlékezve

Húsz évvel ezelőtt, 1955. október 30-án halt meg Dimitrie Gusti, a bukaresti szociológiai iskola tevékenységének elméleti és módszertani megalapozója, szervezője. Hadd villantsunk fel ez alkalommal néhány emlékezetes epizódot a szándékaiban becsülendő és eredményeiben gazdag monografikus szociológiával kapcsolatban olyan, a monumentális tevékenységhez viszonyítva önmagukban jelentéktelennek tűnő mozzanatokot, amelyek — minden alkalmi jellegük ellenére — egy tudós életművének, az általa alapított iskola orientációjának néhány jellegzetes vonását sűrítik magukban.

Gusti igen nagy gondot fordított az átfogó szociológiai vizsgálódás módszertani megalapozására. Egy alkalommal beszédes anekdotával jellemezte a módszerek közötti különbséget. Az anekdota szerint egy francia, egy német és egy angol unalmas perceiben megegyezett abban, hogy mindhárman ugyanarról a témáról — a tevéről — fognak értekezni. A francia előbb elment a Jardin des Plantes-ba, fél órán át nézte a tevét, majd kifinomult irodalmisággal ragyogó elmefuttatást írt róla. A német bezárkózott szobájába, alaposan áttanulmányozta a kérdésre vonatkozó egész könyvészetet, s néhány év múlva hatalmas munkát közölt ilyen címen: *A teve eszméje az én koncepcióm viszonylatában*. Végül az angol bejárta mindazokat a vidékeket, ahol tevék élnek, gazdag dokumentumanyagot gyűjtött haza a teve-fajra, tenyésztésére és gyakorlati értékesítésének lehetőségeire vonatkozóan.

Az anekdota — Gusti szerint — nemcsak három különböző nemzetiségű kutató jellemét mutatja be, hanem megállapít három módszertípust is: az impresszionistát, a spekulatív és a leíró módszert. Gusti tudatosan elhatárolta magát ezekről a módszerektől: az impresszionista metódust megvetette, mert a képzetre épül, s inkább irodalmi, mint tudományos eljárás. A spekulatív módszer azért bélyegezte meg, mert tisztán észbeli konstrukció, semmi kapcsolata nincs a valósággal. Az empirikus módszert pedig azért tartotta elégtelennek, mert inkább a szűk praktícizmus, a technika, semmint a tudomány körébe vag.

Az impresszionista, spekulatív és leíró módszernél nem kevésbé elítélendőnek tartotta a szociológiában a kérdőíves anket módszerét, amikor is a szociológus az íróasztala mellett kidolgoz bizonyos kérdőíveket, szétküldi az alanyoknak, s anélkül, hogy közvetlen kapcsolatba kerülne a valósággal, várja, hogy visszajelentésként őket.

Egyik munkájában beszédes epizóddal példázza, milyen visszás eredményhez juthat a szociológus, ha vakon hisz az ilyen kérdőíves módszerben. Az eset 1930-ban történt, a Gorj megyei Runc falu monografikus szociológiai kutatása alkalmával. Gusti monografikus csoportjaiban voltak folklorral foglalkozó szakemberek is. A környéken két érdekes népi gyszéneket szoktak énekelni, az egyiket „fenyő“-nek, a másikat „hajnal“-nak nevezték. A folkloristák meg akarták határozni ezeknek az énekeknek az elterjedési körét, ezért kérdőívet szerkesztettek, és szétküldték őket a környék falvaiba. Jutalmat ígértek azoknak, akik a legjobban válaszolnak. A kérdések a lehető legegyszerűbbek voltak: *Éneklük-e a faluban a „fenyő“-nek nevezett dalt? Éneklük-e a „hajnal“-nak nevezett dalt?* Az egyik válaszra fölfigyeltek a szakemberek, ugyanis az állt benne, hogy B. faluban az iskolában a gyermekek énekelnek egy dalt a fenyőről, holott a monografikusok addig úgy tudták, ott nem ismerik ezt az éneket. A kutatók fölvilágosítást kértek az iskolaigazgatótól, akitől ilyen bombasztikus hangnemben megírt választ kaptak: „A falu véneitől, a kilencven éven felüliektől — egyikük éppenséggel százéves — megtudtuk, hogy az apáról fiúra hagyományozott ósrégi szokás, emellett, úgy hiszem, ezt az éneket azért dalolják, mert az ifjú ember hasonlatos ehhez az örökzöld lucféléhez, amely az országot ékesítő hegyvidékek kimagasló emelkedőit uralja; másodsorban, miként a fenyő — elfoglalt helye révén — fölötte áll minden más fának, hasonlatos ahhoz a lelkesedéshez, amely a fölemelkedő nemzedék keblében forrong, ebből kifolyólag ez az ének elhangzik mind az esküvői ünnepségeken, mint pedig a fiatalok halotti szertartásain. A főntiek miatt éneklük ezt a dalt.“

Ezt az adatot mint érdekességet sietve följegyezhetnék volna, de Gusti monografikusai nem elégedtek meg ennyivel: ellenőrizték az információt. S akkor a legnagyobb meglepetésre megállapították, hogy hamisításról van szó: az a bizonyos fenyőről szóló dal nem más, mint a közismert német *O Tannenbaum*; az Iskolások Háza kórusgyűteménye alapján éneklük annak az iskolának a tanulói, amelynek igazgatója éppen a levélíró.

Gusti olyan módszertani elveket alakított ki, amelyek segítségével elejét lehetett venni az ilyen misztifikációnak. Adatgyűjtő módszere a *közvetlen megfigyelés* volt, amelynek eredményét ismételten *ellenőrizték*. A megfigyelést gyakran nem passzív tényregisztrálásként érvényesítette, alkalomadtán szándékosan előkészített esemény lett a megfigyelés tárgya. Szociológiáról, a társadalom vizsgálatáról lévén szó, ez kissé furcsán hangzik, hiszen az ilyen magunk-megszabta eseményalakulás megfigyelése tulajdonképpen a kísérletezéssel azonos, márpedig a társadalmi közeg — sokak szerint — nem alkalmas a kísérletezésre.

Gustinak határozott elképzelése volt a szociológiai „kísérletezésről”, szerinte a társadalom mint a szociológiai fölmérés sajátos tárgya nem zárja ki, csak korlátozza a kísérletezés lehetőségét. „Aki könyvet akar írni a forradalomról, nehezen fogja elhatározni magát arra, hogy ennek érdekében forradalmat robbantson ki” — állapította meg Gusti. De számos esetben mégis lehetségesnek tartotta a kísérletet, anélkül hogy ez valamilyen erkölcsi normát vagy jogvédelmet sértene. „A monografikus kampány alkalmával — mondotta — a temetkezési szertartások tanulmányozása érdekében nem szerepelhetett munkaprogramunkban az, hogy szándékosan előidézzük valakinek a halálát, viszont nemegyszer támogattunk házasságkötést falun, több esetben mi magunk voltunk a násznapok, annak érdekében, hogy tanulmányozzuk az esküvői szertartásokat, vagy kezdeményeztük a szövetkezet megszervezését, hogy megvizsgálhassuk a parasztknál az összetartás és a gazdasági szervezés szellemét.”

A monografikus iskola megalapozója egész szociológiai rendszerének alapvető fogalmaként az *akaratot* jelölte meg, szerinte az emberi közösségekben az akarat az, amely a tevékenységet bizonyos irányba tereli. Aki bizarr eljárással freudi alapon közeledne Gusti monografikus szociológiai rendszeréhez, az e szociológia akarat-kategóriáját akár az iskolateremtő szociológia gyermekkori visszafojtott érzéseiből is levezethetné. Tény ugyanis, hogy Gusti édesapja a család abszolút fejeként mindenben érvényesíteni igyekezett elképzeléseit, „az én családban — szokta mondani — sok vágy lehet, de csak egyetlen akarat”. A fiatal Gustinak az apai akarral szemben kellett kiharcolnia saját akaratának érvényesülését, s így juthatott el Lipcsébe, ahol megismerkedett Wilhelm Wundt akaratelméletével, amelyből sok elem áttevődött voluntarista szociológiájába.

A társadalmi akarat bűvös fogalma a konkrét falukutatások alkalmával jórészt elvesztette megfoghatatlanságát, igen gyakran a falu közvéleményének hatására kialakult magatartásformákban testet ölt cselekvési módot jelentette. Ha tehát a különböző társadalmi egységek elvont akaratát nem lehet konkrét szociológiai elemzésnek alávetni, annál inkább föl lehet mérni a közös tudat kialakulásának, érvényesülésének a tényét és cselekvésformáló erejét. Így lett a szociológiai elméletben még voluntarista ködbe burkolt akarat elemzéséből a monografikus terep-kutatások alkalmával a tudatos-akaratlagos cselekedeteket befolyásoló közvélemény egyes formáinak, például „a falu szájának” nagyon is konkrét fölmérése. A monografikus szociológusok beszédes adatokat tártak föl ezzel kapcsolatban. Nem a pletykálkodó-ármánykodó „falú szájáról” van itt szó, hanem arról, hogy a társadalmi kapcsolatok nyilvános és közösségi meg- és elítélése (illetve az ettől való félelem) mennyire befolyásolja pozitívan az emberek magatartását.

Gusti monografikusai például leírták az Olt mentén elterjedt úgynevezett kikiabálás szokását. Az év egyik napján néhány dombvidéki falu legényei éjszaka fölmennek a dombtetőre, meggyújtanak egy régi, szalmával bevont kereket, legurítják a völgybe, innen ered az elnevezés: „kerékanyó”, majd erre a jelre következik a „kikiabálás faluszerte”, a legények az egyik dombról gúnyolódva átkiabálják a másik dombon levő legényeknek, persze úgy, hogy az egész falu hallja, a faluban történt elítélendő eseteket.

Valamely kisebb társadalmi egység esetében egyáltalán nem elhanyagolható az, hogy *kik és milyen irányban* befolyásolják a közvéleményt, a tettek fölötti ítékezés módozatait. A monografikus csapatok igyekeztek megtalálni a falvakban az ún. hangadókat, akiknek a véleménye azt a bizonyos „akaratot” betájolja. Érdekes esetet jegyzett föl ezzel kapcsolatban Gusti. A Bráila megyei Roşetu fatuban rájöttek arra, hogy a kocsmárosnak milyen nagy szava van a közvéleményformálásban. Ezt maga a kocsmáros sem tagadta, s mivel úgy gondolta, más

falvakban is hasonló a helyzet, „társadalmi reformként“ javasolta: hozzák létre „a kocsmárosok iskoláját“. Ez a Papuc nevezetű kocsmáros egyébként eredeti ember volt, és „hivatása“ tudatában a vendégnek a bor mellé (sohasem árult erős szeszestalt) újságokat és folyóiratokat készített elő olvasásra. Ugyancsak tőle maradt fenn egy híres recept, amelyet — mint mondotta — maga is sikeresen kipróbált: a fogfájást Seneca műveinek olvasásával szüntette meg.

Dimitrie Gusti egész monografikus szociológiai tevékenységéből kiolvasható egy figyelemreméltó törekvés: olyan vizsgálódási módszereket kell kidolgozni, amelyek segítségével a megfoghatatlannak látszó társadalmi jelenségek — mint a közösség „akarata“, „véleménye“ — ugyancsak a közvetlen megfigyelés tárgyává válhatnak.

A bukaresti szociológiai iskola megteremtőjének munkamódszerében az egyik alapelv a tudományos objektivitás volt. Gusti becsülendő tárgyilagossággal igyekezett föltárni a tényeket, s ha szociológiai iskoláját nemegyszer az a megalapozott bíráló érte, hogy akarata ellenére megreked a tényregisztrálás szűk empirizmusának szintjén, esetenként a megdöbbentő tények leszögezése egymagában is érdem lehetett mert a faktum önmagáért beszélt.

Álljon itt példaképpül a monografikus iskola igen gazdag dossziéiból egyetlen kérdőív arra vonatkozóan, hogy 1938 nyarán a Vrancea megyei Nereju faluban lakó Spulber család egyik tagja — saját följegyzései szerint — hogyan táplálkozott egy hét alatt, amikor az erdőben a fűrésznél és otthon dolgozott.

Kedd

reggel: az esztenán a pásztorokkal ettem sajtot puliszkával és zsendicét
délben: puliszka édes ordával és egy tojás
uzsonna: semmi
este: puliszka egy kis túróval és tej — két embernek egy cseréptálal

Szerda

reggel: puliszka savanyú uborkával
délben: semmi
uzsonna: hideg puliszka 5 almával
este: puliszka savanyú uborkával

Csütörtök

reggel: puliszka egy kis sós ordával — kb. 10 deka — és egy cseréptál savanyú tej
délben: semmi
uzsonna: kevés hideg puliszka 5 deka sós ordával
este: puliszka savanyú tejjel — egy cseréptál két embernek

Péntek

reggel: puliszka főtt babbal, szilvával savanyítva; egy liter nagyságú fazékkal — két embernek
délben: egy darab hideg puliszka és erdei szamóca
este: meleg puliszka, ugyancsak két embernek; egy bográcsból, amely olyan nagy, hogy 3 liter víz fér bele, félig töltjük és megesszük — és még marad egy kevés (puliszka) — szilvával savanyított babbal

Szombat

reggel: semmi
délben: az erdőben, a fűrésznél az emberek mind, akik társak a munkában és evésben, megesszünk egy 2 kilós puliszkát savanyú tejjel
uzsonna: otthon, egy darab hideg puliszka túróval, kb. 5 deka, és egy fél cseréptál savanyú tej
este: otthon, meleg puliszka, túróval és savanyú tej; túró — kb. 15 deka 4 embernek — és egy cseréptál tej

Vasárnap

reggel: a templomba
délben: semmi (délután 1-kor ettem puliszkát, túrot és tehéntejet)
uzsonna: semmi
este: puliszka, túró és tej és egy tojás.

Egyetlen ilyen szociográfiai kérdőív közlése is vádirat volt a két világháború közötti polgári-földesúri rendszer ellen. Gusti vállalta ezt, bár az általa föltárt tények valóságos értéke s a belőlük levonható távolabbi következtetések nem tudatosodtak benne. Munkásságát — osztálykorlátainak keretein belül — a realitás megismerésének az igénye jellemezte. Munkamódszereit ennek a célnak rendelte alá. A tanítványaival és munkatársaival elkészített falumonográfiák nélkül sokkal szegényesebbek lennének ismereteink fölszabadulás előtti hazai falvainkról.